

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Соціально-гуманітарний факультет/
Кафедра психології та соціальної роботи

КОРНЄЄВ Дмитро Денисович

Соціальне сирітство як проблема сучасного суспільства та шляхи її ефективного вирішення / Social orphanhood as a problem of modern society and ways of its effective solution

спеціальність: 231 – Соціальна робота
освітньо-професійна програма – Соціальна робота

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи
СР-41
Д.Д. Корнеєв

Науковий керівник:
к. пед. н., доцент З. І. Крупник

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту

«__» _____ 20__ р.
Завідувач кафедри
_____ А.Н. Гірняк

ТЕРНОПІЛЬ-2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО» ЯК СУСПІЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ.....	6
1. 1. Загальне поняття про явище «соціального сирітства» як проблеми суспільства.....	6
Висновки до розділу 1.....	11
РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМНО-АНАЛІТИЧНИЙ РОЗГЛЯД ПИТАННЯ ДИТЯЧОГО СИРІТСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ ЖИТТЯ.....	13
2. 1. Проблема дитячого сирітства в умовах теперішнього часу	13
2. 2. Соціально-психологічні особливості безпритульних дітей та їх наслідки для українського суспільства.....	20
Висновки до розділу 2.....	25
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ТА СПОСОБИ ПОДОЛАННЯ ЯВИЩА СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	26
3. 1. Особливості практики вирішення проблеми соціального сирітства дітей та профілактична робота із сучасними кризовими сім'ями.....	26
Висновки до розділу 3.....	35
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	37
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	38

ВСТУП

Актуальність теми. В сучасному світі проблематика соціального сирітства стає все більш актуальною, породжуючи низку соціальних, економічних та культурних викликів. Руйнування традиційних сімейних структур, економічна нестабільність, природні катастрофи та конфлікти призводять до наростання кількості соціальних сиріт, які виявляються у вразливому стані та потребують невідкладного вирішення проблеми. Економічна нестабільність є однією з ключових причин виникнення соціального сирітства. Безробіття та низькі доходи родин обмежують їхню здатність надавати належний рівень догляду та освіти для своїх дітей. Ця проблема поглиблюється в умовах економічних криз та непередбачуваних змін на ринку праці. Наростання конфліктів та природних катастроф є ще однією обставиною, яка призводить до збільшення числа сиріт. Воєнні дії руйнують не лише фізичні структури, але і «вогнище» сімейного життя, залишаючи тисячі дітей без опіки та підтримки. Неадекватна соціальна підтримка у багатьох країнах є перешкодою для вирішення проблем соціального сирітства. Брак ефективних програм та ресурсів ускладнює становище сиріт та позбавляє їх можливості отримати необхідну допомогу. Шляхи вирішення цієї проблеми включають розвиток та впровадження соціальних програм, які забезпечують фінансову, освітню та психологічну підтримку для сиріт та їхніх опікунів. Важливим є також створення ефективних систем усиновлення та опіки, сприяння гендерній рівності та захист прав дитини. У зусиллях спільноти, урядів та міжнародних організацій лежить ключ до успішного подолання проблем соціального сирітства та створення стабільного та безпечного майбутнього для дітей, які опинилися без батьківської підтримки.

Метою кваліфікаційної роботи є вивчення причин виникнення проблеми соціального сирітства та її наслідків для українського суспільства, а також

обґрунтування механізму підвищення ефективності соціальної роботи із даною категорією суспільства.

Об'єктом бакалаврської роботи є соціальне сирітство, як проблема сучасного українського суспільства, **а предметом** – шляхи та способи ефективного її вирішення.

Завдання дипломної роботи:

1. Дати загальну характеристику поняттю «соціальне сирітство» як проблеми сьогодення.
2. Проаналізувати соціально-психологічні особливості та причини виникнення безпритульних дітей в сучасних умовах життя.
3. Обґрунтувати шляхи подолання явища соціального сирітства та способів профілактичної роботи із кризовими сім'ями в умовах теперішнього часу існування українського суспільства.

Методи дослідження: можуть бути розділені на практичні і теоретичні. Зокрема: теоретичний аналіз вітчизняних та зарубіжних літературних джерел психолого-педагогічної, філософсько-наукової літератури з проблематики дослідження; порівняльно-історичний, системно-структурний аналіз як основний спосіб організації дослідження (синтез, абстрагування, конкретизація); вивчення результатів діяльності.

Теоретична значущість: тема дослідження дозволяє ретельно проаналізувати сутність та різноманітні аспекти соціального сирітства, визначити його основні характеристики та особливості, що створить теоретичну основу для подальших досліджень. Дослідження чинників, що спонукають виникненню соціального сирітства дозволить уточнити та систематизувати ці причини, розкривши глибше їх взаємозв'язок та вплив на сучасне суспільство.

Практична значущість: практична значущість вивчення проблеми соціального сирітства полягає в розробці та впровадженні ефективних стратегій та програм, спрямованих на покращення життя соціальних сиріт і запобігання їхньому виникненню даного явища в сучасному суспільстві.

Структура бакалаврської роботи: підпорядкована логіці викладу матеріалу і складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (30 найменувань). Зміст викладено на 41 сторінці. За темою дипломної роботи опубліковані дві тези на тему: «соціальне сирітство як соціально-педагогічна проблема» та «Особливості роботи із сучасними кризовими сім'ями: практико-орієнтований підхід».

РОЗДІЛ 1.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО» ЯК СУСПІЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

1.1. Загальне поняття про явище «соціального сирітства» як проблеми суспільства

Соціальне сирітство - це явище, коли суспільство не забезпечує певні соціальні потреби або залишає без уваги деякі його члени, особливо ті, які знаходяться у вразливому стані. Це може стосуватися різних груп населення: від дітей та молоді, які залишаються без батьківського піклування, до людей похилого віку, які можуть потрапити в соціальну ізоляцію через втрату партнера чи недостатню підтримку від родини та суспільства.

Основними ознаками соціального сирітства є:

- *відсутність соціальної підтримки*: тобто відсутність доступу до основних соціальних послуг, таких як освіта, медична допомога, працевлаштування, житло тощо. Багато людей можуть відчувати себе соціальними сиротами через відсутність цих базових послуг;

- *соціальна ізоляція*: це може стати проблемою для багатьох груп, особливо для людей похилого віку, які можуть втратити зв'язок з родиною та суспільством, а також для молоді, яка може почуватися відокремленою від різних соціальних груп;

- *економічне виключення*: соціальні сироти часто можуть стати жертвами економічного виключення, коли вони не мають доступу до ресурсів та можливостей для підвищення свого рівня життя та досягнення своїх цілей.

Відсутність захисту прав та інтересів: Соціальні сироти можуть бути більш вразливими перед зловживанням, дискримінацією та іншими формами неправомірної поведінки, оскільки вони часто не мають достатнього захисту своїх прав та інтересів;

- *психологічні та емоційні проблеми*: соціальні сироти часто мають психологічні та емоційні проблеми, такі як депресія, тривога та низьке самоповагу, через відсутність соціальної підтримки та підтвердження їхньої цінності в суспільстві;

- *неефективність ресурсів*: соціальне сирітство може спричиняти неефективне використання ресурсів суспільства. Якщо певні групи людей не отримують доступ до необхідних ресурсів, суспільство втрачає можливість максимально використовувати їхні потенціальні можливості та внести максимальний вклад у розвиток.

- *збільшення соціальних нерівностей*: соціальне сирітство може поглиблювати соціальні нерівності в суспільстві. Ті, хто мають доступ до ресурсів та можливостей, можуть стати ще більш впливовими, тоді як ті, хто знаходиться в ситуації соціального сирітства, стають ще більш вразливими та відстороненими від можливостей.

- *втрата потенціалу суспільства*: кожна людина має свій унікальний внесок у суспільство. Соціальне сирітство може призвести до втрати цього потенціалу через недостатність підтримки та можливостей для розвитку талантів та здібностей;

- *зростання витрат на соціальні послуги*: недостатня підтримка для соціальних сиріт може призводити до зростання витрат на соціальні програми та послуги. Наприклад, недостатня освіта та медична допомога можуть призвести до зростання витрат на лікування та реабілітацію в майбутньому.

Загроза стабільності суспільства: Нарощування проблем соціального сирітства може підірвати стабільність суспільства. Нерівність та відчуття несправедності можуть сприяти виникненню соціальної напруги та конфліктів, що загрожує загальному благополуччю та гармонії.

Соціальне явище сирітства історично простежується в усіх суспільствах. Адже завжди існували, існують і будуть діти, які за різними обставинами залишаються без батьківського піклування, і їхній розвиток відбувається або в

інших сім'ях, або в спеціальних установах. Однак, в сучасному суспільстві проблема соціального сирітства стала особливо актуальною. Це пояснюється тим, що 98% сиріт - це соціальні сироти, тоді як тільки 2% - біологічні. Причини, через які діти втрачають батьківське піклування та виховання, різноманітні, але наслідок один: дитина втрачає конституційне право на сімейне виховання. Тому багато в чому майбутнє цих дітей залежить від того, як суспільство та держава ставляться до цієї проблеми.

Забезпечення добробуту та безпеки дітей вважається одним з найсуттєвіших завдань для суспільства, яке прагне про своє майбутнє, оскільки діти є запорукою для самозбереження нації та її прогресу. Наступні проблеми відображають несприятливі демографічні тенденції та кризу у шлюбно-родинних відносинах: економічну нестабільність, безробіття, трудову міграцію, соціальну вразливість, а також зростання кількості сімей, які не можуть забезпечити належне утримання та виховання дітей через проблеми з алкоголізмом, наркоманією та насильством в родині. Ці аспекти становлять основні причини, що призводять до поширення соціального сирітства. У сучасній Україні спостерігається тенденція до зменшення загальної кількості дітей, однак набуває популярності проблема зростання числа дітей-сиріт та дітей, які лишилися без батьківського піклування. Це наслідок соціально-економічних, морально-етичних та психологічних труднощів, що виникають у житті держави і призводять до порушення основного права дитини – виростати у родинному оточенні.

Отже, важливо, щоб соціальна політика країни спрямовувалася на впровадження належної нормативно-правової бази, яка регулюватиме правовий статус соціальних сиріт та систему їх захисту. Систему нормативно-правової бази, яка регулює соціальний захист дітей-сиріт, можна умовно розділити за двома напрямками: міжнародні та вітчизняні правові акти. Українські нормативно-правові документи поділяються на три основні групи, що стосуються дітей-сиріт та бездомних дітей: Положення, що прямо стосуються дітей-сиріт та безпритульних дітей, включаючи Положення про дитячий будинок

сімейного типу, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України; Постанова Кабінету міністрів України щодо центру усиновлення дітей при Міністерстві освіти України; Закон України "Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх"; Постанова Кабінету Міністрів України щодо поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків; Указ Президента України про заходи щодо поліпшення становища дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків. Закон України "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування". У Постанові Кабінету Міністрів України "Про органи опіки та піклування, пов'язані із захистом прав дитини", що визначає правовий статус "дитина-сирота" та "дитина, позбавлена батьківського піклування", закріплено нормативні позиції. У другій постанові "Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків", акцент робиться на розвиток нових форм виховання таких дітей, зокрема, в дитячих будинках сімейного типу. В "Заходах щодо поліпшення становища дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків", затверджених Указом Президента України, визначено пункт щодо запобігання соціальному сирітству, проте всі заплановані заходи стосуються дітей-сиріт, за винятком, можливо, створення банку даних щодо дітей, які перебувають у надзвичайно складних умовах.

Міжнародні нормативні акти, такі як Європейська конвенція про усиновлення (у переглянутій версії 2008 року) та Конвенція про захист дітей та співробітництво з питань міждержавного усиновлення (у 1993 році), фокусуються на правовому регулюванні лише щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

У розглянутих вище документах, що стосуються прав дітей в Україні загалом, включаються національні акти, такі як Конституція України, Національна

програма "Діти України", Закон України "Про освіту" та Закон України "Про охорону дитинства". Конституція України, зокрема, у своїх статтях 46 та 52 гарантує соціальний захист громадян та рівні права для всіх дітей незалежно від їх походження.

Поняття "суспільне сирітство" вперше зустрічається у Національній програмі "Діти України", що була схвалена Указом Президента України. У вступі до Програми, серед перерахованих найбільш нагальних потреб дитинства в Україні, особливу увагу приділяється загостренню проблеми соціального сирітства. Однак у розділі, що стосується основних заходів для забезпечення виконання Програми, відсутні згадки про наслідки її реалізації щодо соціального сирітства. Замість цього, перелік заходів та відповідальних установ включає такі пункти: "Розробити та реалізувати заходи з профілактики дитячої бездоглядності та правопорушень, надання допомоги неповнолітнім у встановленні родинних та громадських відносин, їх правової та психологічної підтримки - відповідальність Уряду Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, починаючи з 1996 року"; "Розробити та внести на розгляд Кабінету Міністрів України пропозиції щодо розширення форм підтримки сімей, які беруть на себе виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування - відповідальність Міністерства освіти України, Міністерства соціального захисту України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці України, Міністерства фінансів України, у 1997 році"; "Розробити процедуру та механізм розгляду скарг дітей на жорстоке поводження, насилля та знущання над ними в сім'ї та поза її межами - спільна відповідальність Комітету у справах неповнолітніх Кабінету Міністрів України та Міністерства освіти України спільно з Верховним Судом України у 1997 році".

У науковій літературі найбільш вживаними є такі визначення цього поняття: "соціальні сироти":

1) це " особлива група дітей, які внаслідок соціальних, економічних та морально-психологічних причин залишилися сиротами при живих батьках ";

2) " діти, які мають біологічних батьків, але вони з різних причин не займаються їх вихованням і не піклуються про них " .

На мою думку, "соціальні сироти" охоплюють дітей, які втратили батьківське піклування з різних соціальних причин і є об'єктом особливого соціально-правового захисту, що гарантується державою, а їх статус підтверджений відповідними документами. На даний момент, соціальні сироти офіційно визнані як "діти, позбавлені батьківського піклування", але не всі діти відповідно до законодавства належать до цієї категорії. Деякі діти, зокрема, діти трудових мігрантів, залишаються поза увагою і захистом. Тому на державному рівні потрібно детально дослідити цю проблему та розробити відповідний механізм тимчасової опіки для цих дітей. Крім того, враховуючи особливості цього явища, важливо надати їм офіційний статус "дітей трудових мігрантів" без отримання пільг, які доступні для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Особи, які взяли на себе тимчасову опіку (піклування), повинні нести відповідальність за виховання цих дітей.

Висновки до розділу 1

Соціальне сирітство трактується як стан, коли дитина втрачає батьківську опіку та підтримку через смерть, розлучення або невиконання батьків їхніх обов'язків. Це поняття також включає в себе випадки, коли діти змушені залишатися без належного догляду через соціально-економічні чи політичні обставини, що загрожують їхньому благополуччю та розвитку. Розуміння соціального сирітства вимагає вивчення не лише матеріальних потреб дітей, але й їхніх психологічних, соціальних та емоційних аспектів для розробки комплексних стратегій підтримки.

Отже, держава має забезпечити ефективні умови для функціонування системи захисту прав дітей та гарантувати необхідні соціальні та правові гарантії, забезпечуючи їм умови життя в рамках інституту сім'ї, відповідних

державних установ та соціальних закладів. Варто внести терміни "соціальне сирітство" та "соціальна сирота" у законодавство України та розробити відповідний механізм для визначення правового статусу соціальних сиріт. Чітке визначення статусу є гарантією своєчасного та повного забезпечення цим дітям необхідного соціально-правового захисту, оскільки вони мають право на однакові гарантії соціального захисту та пільги. Окрім того, важливо розглянути включення в законодавство механізмів, спрямованих на захист дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах через втрату батьків або відсутність можливості отримати адекватну доглядову сім'ю. Визначення та захист їхніх прав стане важливим кроком у побудові справедливого та гуманного суспільства, де кожна дитина має право на збереження свого гідного життя та розвитку.

РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМНО-АНАЛІТИЧНИЙ РОЗГЛЯД ПИТАННЯ ДИТЯЧОГО СИРІТСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ ЖИТТЯ

2. 1. Проблема дитячого сирітства в умовах теперішнього часу

Соціальне сирітство є проблемним суспільним явищем нашого сьогодення. Це нова реальність, яка є наслідком кризи інституту сім'ї та шлюбу в ХХ столітті, недостатньо пристосованих до складних соціально-економічних та політичних умов.

Більшість випадків соціального сирітства виникає через відсутність уваги соціуму та компетентних державних органів до проблем сімей з дітьми. Ці проблеми, зазвичай, знаходяться на межі поглиблення, оскільки батьки можуть не нести відповідальність за своїх неповнолітніх дітей або уникати її зовсім. Сирітство також стає наслідком важких умов, з якими зустрічаються діти-сироти, що може порушити структуру традиційної сім'ї. Це відображається в зростанні масштабів соціального сирітства та різноманітних формах, які воно набуває сьогодні.

Незважаючи на стрімке зростання соціального сирітства, наразі не існує жодних альтернативних форм догляду за дитиною, які могли б замінити батьківську турботу та сімейне оточення. Без належного батьківського виховання, навіть найкращі школи, інститути чи дитячі будинки не можуть повністю замінити втрачене.

Необхідно підкреслити, що у будь-якому випадку важливіше запобігти проблемі, ніж подолати її наслідки. Тому на сьогоднішній день актуально проводити профілактичну роботу з метою запобігання соціального сирітства в українських сім'ях, шляхом аналізу та дослідження основних причин його виникнення.

Останні дослідження та публікації свідчать про те, що проблема соціального сирітства є об'єктом міждисциплінарного аналізу. Вона привертає

увагу науковців з різних галузей, таких як психологія, педагогіка, економіка, право та соціологія. Різні аспекти цієї проблеми розглядаються в творчості видатних науковців, серед яких О. Балакірева, Л. Волинець, О. Коваленко та інші.

Соціальне сирітство виникає під впливом різних ризикових чинників та наявності в суспільстві дітей, позбавлених належного піклування своїх живих батьків. Масштабність даного явища засвідчує той факт, що вчені розглядають його з різних позицій: як соціальне явище, тимчасовий стан, при усуненні причин якого воно може зникнути разом із самою проблемою; як психологічний феномен, що стосується самосвідомості дитини як відчуття самотності; як педагогічна проблема, пов'язана з відсутністю умов для належного виховання та занедбанням дитини у сучасному суспільстві. Більшість вчених визначають соціальне сирітство як специфічний стан дитинства, що обумовлений його положенням у рамках певної соціальної структури, в системі соціальних відносин суспільства, яка охоплює всіх дітей, що залишилися без належного догляду та виховання, незалежно від соціального статусу їхніх батьків.

Зовнішні причини виникнення соціального сирітства визначаються об'єктивними умовами, які безпосередньо залежать від держави. В Україні складне соціально-економічне становище супроводжується аномальними явищами, такими як безробіття, зубожіння населення, інфляція, жебрацтво, відсутність постійного житла і належних побутових умов для існування, трудова міграція, зростання злочинності та кількості біженців, а також воєнні й міжнаціональні конфлікти. Ці явища мають ознаки об'єктивності у своєму виникненні та прямої залежності від дій держави.

Сучасні негативні соціально-економічні умови в Україні негативно впливають на матеріальну стабільність навіть у благополучних сімей, що породжує почуття незахищеності та страху перед майбутнім серед населення. Ці складні життєві ситуації та зовнішні обставини спонукають до переосмислення традиційних моральних пріоритетів, коли виховання дітей стає жертвою

матеріального благополуччя. Все це сприяє зростанню конфліктів у сім'ї, руйнуванню її моральних та етичних засад і негативно впливає на процес виховання дітей.

У зв'язку з безперервним зростанням масштабів економічного занепаду в Україні значна частина місцевого населення вдається до трудової міграції, яка стрімко поширюється та впливає на життя як окремої особистості, так і всієї родини іммігранта. Особливо відчутною стає ситуація, коли діти виховуються в неповних сім'ях через відсутність одного з батьків або навіть обох, і часто потрапляють під опіку абсолютно незнайомих для них людей, що призводить до виникнення ще одного варіанту соціального сирітства.

Варто зазначити, що трудові мігранти можуть покидати своїх дітей не лише через економічні труднощі в сім'ї, а також через часті конфлікти між батьками. Вони вбачають вихід з цієї ситуації як відправлення одного з батьків за кордон, що водночас дає можливість відпочити одному від одного та додатково покращити матеріальний стан сім'ї. Проте у більшості випадків подружні стосунки не витримують випробування часом та відстанню, і завершуються розлученням, що також є джерелом стресу для дітей або підлітків.

Теперішні військові дії на сході України також значно підвищують ризик того, що сучасні діти залишаються без батьків. Деякі з них вирішили відправити своїх дітей до родичів в інші області, в той час як вони самі залишилися на території, яка є дуже небезпечною для проживання. Інші були змушені мігрувати за межі країни для заробітку, залишивши своїх дітей під опікою бабусь і дідусів та інших родичів. На жаль, уряд зосередив свою увагу переважно на виплатах державної соціальної допомоги дітям-сиротам і тим, хто втратив батьківське піклування. Однак те, що події на сході країни призводять до порушення одного з найважливіших прав дитини - права зростати у здоровій сімейній атмосфері, фактично не отримує відповідної уваги і не розглядається належним чином.

Л. Вейланде підкреслює, що проблема соціального сирітства в українському контексті є результатом "дефіциту громадських і державних інститутів, які мали б забезпечити дотримання основних прав і свобод дитини". Згідно з Конституцією, батьки несуть відповідальність за виховання своїх дітей. Проте деякі дослідники вважають, що система, яка була обрана державою в період радянської історії для розв'язання цієї проблеми, не тільки не дала результатів, але й призвела до збільшення кількості соціальних сиріт, а не до їх зменшення. На сьогоднішній день також існує проблема з організацією дозвілля для дітей і підлітків у місцях їх навчання в школах та вищих навчальних закладах, що свідчить про недосконалість системи освіти й виховання в сучасній Україні.

Внутрішні причини виникнення соціального сирітства відрізняються від зовнішніх тим, що вони формуються прямо в сімейному оточенні. Їх поява, зазвичай, пов'язана з внутрішніми проблемами сім'ї. Важливим аспектом в цьому контексті є вибір батьків індивідуального способу життя та їх власне розуміння цієї проблеми. Діти можуть опинитися у статусі соціальної сироти навіть з самого народження, коли матері відмовляються від немовлят ще в пологовому будинку. Це може бути зумовлено соціальною нестійкістю матері, яка вагітна у ранньому віці. Крім того, за думкою багатьох експертів, соціальні сироти є результатом легковажного ставлення підлітків до вагітності та її наслідків, намаганням приховати факт народження дитини від оточуючих, що часто виникає через серйозні проблеми з психічним здоров'ям матері та її сприйняття світу. Це, у свою чергу, неминуче впливає на подальше виховання їхніх дітей.

Важливо відзначити, що причинами дитячої бездоглядності є також асоціальна поведінка батьків, схильність до алкоголізму й наркоманії, сексуальне насильство над дітьми з боку дорослих, жорстоке поводження з дітьми в сім'ях, недбале виконання обов'язків опікунів. На жаль, це свідчить про бездуховність сучасних батьків, втрату важливих людських якостей і нездатність розуміти свою роль у вихованні та психологічному комфорті дітей. Проблема

полягає і у тому, що "модним" стає просування ЗМІ насильства та безвідповідального "легкого" способу життя, що знаходить чимало прихильників серед молодих батьків сьогодні. Такий суперечливий вплив ЗМІ на культуру молодого покоління призводить до зміни форм і цінностей, які не відповідають традиційним соціальним ідеалам. Під цим впливом також змінюються від негативних до прийнятних і соціально прийнятних реакцій благополучних сімей стосовно дітей-сиріт.

Не варто виключати з переліку причин виникнення соціального сирітства й послаблення релігійних традицій. Відомо, що сім'я здавна була основою церкви, а просвітницька робота останньої впливала на формування цінностей щодо сімейного життя та виховання дітей. З послабленням ролі церкви змінюється й цінність, яку приділяють дітям. Якщо раніше діти вважалися основою материнства, найбільшою цінністю для батьків та основним джерелом позитивних емоцій, то сучасність характеризується "утилітарним, економічним підходом до дітей, де вигода зростає з кожною новою дитиною".

На сучасному етапі соціальне сирітство можна розглядати як суспільне аномальне явище, зумовлене економічними, політичними та соціальними катаклізмами в житті суспільства. За дослідженнями, проведеними у першому півріччі 2013 року, в Україні налічується 92 тисячі дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, з яких майже 80% мають живих батьків.

Сім'я, у своїй структурі та функціях, є неповторним інститутом виховання, який визначає первинну соціалізацію дитини. Без належного впливу сім'ї, цей важливий процес може не відбуватися належним чином. Діти, чия основна частина виховання відбувається у неповних сім'ях або спеціалізованих установах, часто стикаються з відсутністю повноцінного спілкування та недостатньою можливістю відтворити моделі особистісного розвитку через обмежений доступ до ресурсів і можливостей. В сімейному середовищі формується важлива довіра до людей, яка в подальшому може вплинути на загальний рівень соціальної довіри.

Діти-сироти часто втрачають зразки поведінки, які могли б передати правильне уявлення про сімейні та гендерні ролі. Це особливо важливо в глобалізованому суспільстві. Спеціалісти висловлюють опаску, що діти-сироти не отримують достатнього досвіду сімейного життя, що може стати перешкодою при створенні власних сімей в майбутньому.

Родинний дискомфорт стає ще однією проблемою для соціальних сиріт. Вони почуваються самотніми і не можуть відкрито говорити про свої проблеми. Це може породжувати у дітей комплекси неповноцінності, що негативно впливає на їх психічне здоров'я. Психологічні травми можуть викликати в дітях хибне сприйняття соціальної реальності та навколишнього середовища. Таким чином, хоча держава, до певної міри, забезпечує фінансові та побутові потреби дітей, емоційні потреби залишаються неврахованими.

Діти, які опиняються у стані соціальної сироти, згідно з визначенням О. Коваленка, - це ті, хто втрачає належну турботу й виховання від своїх батьків, позбавлені емоційної опіки та уваги, незалежно від їхнього офіційного статусу. Враховуючи цю концепцію, соціальними сиротами можна вважати також тих дітей, які живуть разом із своїми батьками, але останні проявляють байдужість до своїх обов'язків, що свідчить про "деформацію батьківської поведінки". Дитина, яка знаходиться в цьому стані, може мешкати під одним дахом з батьками, але вона лишається позбавленою емоційного тепла, любові, уваги та розуміння. Життя таких дітей у дисфункціональній (неповній або конфліктній) родині пов'язане з постійними стресами, образами, психологічними травмами, фізичним насильством, які поступово перетворюються на щоденність, стаючи способом існування. Звичайно, це не може не впливати на формування особистості в соціальному, моральному, інтелектуальному та фізичному аспектах. Відтак, саме в сімейному оточенні формуються "світогляд, морально-естетичні ідеали та смаки, норми поведінки, трудові навички, ціннісні орієнтири дитини, тобто всі ті якості, які згодом стануть її сутністю як особистості".

Сім'я виступає як ключовий елемент первинного соціального контролю. Згідно з цим, розрив або відсутність зв'язку з батьками також негативно впливає на суспільство. Діти, які залишаються без нагляду та контролю своїх батьків, часто опиняються у небезпечному середовищі, де зазнають негативного впливу. Це може збільшувати ризик відхилення від соціальних норм і сприяти виникненню девіантної поведінки. У суспільстві такі діти часто отримують статус "дітей вулиці". Отже, втрата батьків або навіть одного з них може сприяти порушенню структури особистості дитини та викликати проблеми у її соціальній адаптації.

У соціальних сиріт актуальною стає необхідність подолання невпевненості та страху, бо ці емоції сприяють деформації соціального досвіду та відсутності необхідних навичок для самостійного дорослого життя. Зокрема, цим дітям важко впоратися з різноманітними обов'язками вдома, в господарстві, з покупками або готуванням їжі. На сьогоднішній день, проблема адаптації соціальних сиріт до сучасних умов ускладнюється кризовою ситуацією в країні, оскільки випускники інтернатів зазнають труднощів у конкуренції як на рівні професійної освіти, так і на ринку праці.

Соціальне сирітство має далекосяжні наслідки для дітей, їхніх родин та суспільства в цілому. Відсутність родини, яка вважається найбільш комфортним підґрунтям для розвитку дитини, призводить до погіршення стану здоров'я, навчальних успіхів та затримок у фізичному та психічному розвитку. У дорослому віці особи, які пережили дитинство в інтернатах або були позбавлені батьківського піклування, стикаються з труднощами адаптації до суспільства, у встановленні відносин з іншими людьми та у пошуку роботи. Це також може спровокувати схильність до алкогольної або наркотичної залежності.

На жаль, заходи, що на сьогодні прийняті державою у боротьбі із соціальним сирітством, в основному спрямовані на подолання наслідків, а не на вирішення його першопричин. Тому пріоритетним завданням у цьому напрямі повинно стати попередження соціального сирітства через визначення його

причин виникнення на ранніх етапах та підтримка сімей, які потребують допомоги, в умовах складних соціально-економічних та політичних перетворень.

2. 2. Соціально-психологічні особливості безпритульних дітей та їх наслідки для українського суспільства

На сучасному етапі проблема дитячої безпритульності та бездоглядності набула небезпечних масштабів, оскільки кількість безпритульних дітей зростає з кожним роком. Ця соціальна недуга, яка характерна не лише для України, має свою назву і за кордоном - "вуличні діти", що існує у більшості великих країн світу. Вона свідчить про недостатню розвиненість економіки та відповідних державних та громадських інституцій, які відповідають за соціальний захист дітей та підлітків.

Тим не менш, дане явище спостерігається навіть у країнах з розвинутою економікою та добре налагодженими службами соціального забезпечення, що свідчить про необхідність детального аналізу всіх чинників, що визначають недбалість та участь дітей у вуличному житті, враховуючи місцеві особливості.

Історично поняття «безпритульність» трактувалося науковцями з двох підходів:

- *психологічного*: згідно якого увага сконцентровується на внутрішніх чинниках – якостях особистості та мотивації поведінки дитини. На сьогоднішній день при психологічному підході вже враховуються суб'єктивні відчуття дитини, якщо вона відчуває себе самотньою та незахищеною, це означає що таким дітям не вистачає емоційного зв'язку з батьками;

- *соціального*: в цьому підході характеризується не сама особистість безпритульного, а соціальні умови в яких він знаходиться чи знаходився, тобто тут визначальним чинником є невідповідність сім'ї прийнятих суспільством нормам. Громадськість часто відокремлює дану категорію дітей від «благополучних» лише за зовнішніми критеріями – це діти, які заробляють на

прожиття жебрацтвом та крадіжками, бродяжать. В цьому підході крайньою є думка про те, що при оптимізації економіки держави та при покращенні матеріального забезпечення сучасних сімей явище безпритульності повністю зникне.

Проблематика бездомності є суттєвою для України. На сьогодні відсутнє загальноприйняте визначення поняття стосовно неповнолітніх, які позбавлені батьківського піклування, сімейного оточення та проживають на вулиці. Відзначається, що у засобах масової інформації, у наукових педагогічних публікаціях, а також у діяльності органів державної влади, що стосується неповнолітніх, вживаються різні терміни: "бездомні", "безпритульні", "сироти", "діти, позбавлені батьківського піклування", "неповнолітні у складних життєвих обставинах".

Під час аналізу поняття "безпритульність", дослідники врахували його сутність, уточнили перелік умов та характерних рис найближчого оточення, в якому опиняються безпритульні діти. Фахівці вбачають, що врахування психологічних та фізіологічних особливостей дитячого віку є важливим для створення комплексу необхідних матеріальних та духовних умов для життя та виховання здорової та успішної особистості. У складних умовах самотності безпритульні діти витримують, підтримуючись за рахунок отриманих коштів, часто незаконними засобами, що спонукає багатьох молодих людей розглядати цей стиль життя як прийнятний та нормальний.

Характерними особливостями, що притаманні безпритульним дітям є:

- неприйняття відповідальності за своє життя;
- відмова від активної життєвої позиції та почуття сорому за свій соціальний статус;
- страх перед невідомим майбутнім життя;
- зовнішній локус контролю;
- тенденція виправдовувати власні недоліки та звинувачувати інших у своїх проблемах;

- усвідомлення відсутності близьких соціальних зв'язків;
- не вміння спілкуватися зі звичайними людьми;
- зниження рівня амбіцій;
- відсутність чіткої довгострокової перспективи та обмежена свідомість щодо життя в цілому.

Для дітей, які живуть на вулиці характеризує низький рівень здоров'я. Серед найпоширеніших захворювань варто відзначити шкірні проблеми, паразитарні хвороби, застуди, психічні та поведінкові розлади, неврози, психози, венеричні захворювання, інфекційні захворювання та інші подібні стани.

Велика увага приділяється освітньому рівню бездомних та безпритульних дітей, оскільки вони рідко відвідують школу (в найкращому випадку) або зовсім не навчаються. Серед особливостей вуличних дітей за 2021 рік варто відзначити що невідповідність в психічному розвитку (99%), педагогічну запущеність (42%), низький рівень мотивації до життя (14%), недостатню самооцінку (9%), затримку у розвитку психічних та пізнавальних процесів, а також значно знижену концентрацію уваги (7%). Знаком безладного та некерованого життя бездомних та занедбаних дітей є вияви девіантної поведінки. Такі прояви є наслідком насильства, жорстокого поводження, психологічних травм та стресів, які вони пережили у своїй родині.

За висновками фахівців, серед дітей, які зазнали насильства, відзначаються: наявність агресивності (47%), почуття страху та тривоги (40%), відчуття невпевненості, тривоги та низька самооцінка (38%), схильність до замкненості (30%), стан депресії та недовіри (24%), ізолюваність (14%), та емоційна нестабільність (13%). Діти, які займаються жебрацтвом та бродяжництвом, часто виявляють споживацьке ставлення, що виражається у відсутності щирих почуттів вдячності. Для дітей з тривалим досвідом на вулиці характерно відсутність сорому за свій спосіб життя, адже вони не вбачають нічого поганого у своїх діях і вважають їх нормою. Такі діти не мають внутрішніх конфліктів через свої дії, такі як жебракування, крадіжки та інші порушення

закону. У житті "бездомних" дітей приваблює відчуття вільності, яке полягає у можливості вчиняти будь-що, вживати наркотики та алкоголь, ігноруючи будь-які загальноприйняті правила культури поведінки.

Ще в останні роки минулого століття було відзначено зв'язок між бездомністю та кримінальною активністю серед неповнолітніх. Існуючі системи соціальних цінностей та норм мають великий вплив на поведінку людей, проте за певних обставин ця поведінка може бути спотвореною. В таких випадках їхні дії можуть набрати ненормативний характер, який розвивається через такі етапи:

- *девіантна поведінка* (наприклад, вживання алкоголю, жебрацтво, безпритульство);
- *делінквентна поведінка* (адміністративні, дисциплінарні та інші правопорушення, включаючи злочини). Ці форми відрізняються за ступенем соціальної небезпеки, проте сучасне суспільство свідчить про зростання та поширення двох видів ненормативної поведінки.

Останнім часом виявилася ще одна тривожна тенденція: збільшення чисельності бездомних дітей призвело до зростання злочинності серед неповнолітніх, як у кількісному, так і в якісному відношенні. Для бездомних неповнолітніх характерні групові форми злочинної діяльності, із яких 75% становлять групові злочини. За офіційними даними досліджень, в 80% випадків злочинні угруповання формувалися ровесниками або старшими за віком особами, лише 20% - дорослими. У злочинності бездомних дітей переважають крадіжки, фізичне насильство, хуліганство, вимагання, шахрайство, крадіжки транспортних засобів. Відомо, що на бездомну дитину з надзвичайною силою впливають чинники криміналізації особистості, швидке втягування у споживання алкоголю, наркотиків, жебрацтво.

Безпритульні діти часто стають суб'єктами злочинів, бо відповідний спосіб життя породжує неправомірну поведінку. Неповнолітні, перебуваючи, на вулиці змушені самостійно здобувати гроші на задоволення власних потреб (продукти харчування, одяг, розваги), однак поруч з цим, ще на задоволення негативних

звичок (сигарети, алкогольні напої, наркотики). Саме процес здобування грошей часто має соціально-негативний характер, тому що вони жебракують, здійснюють крадіжки, продають викрадене, відбирають гроші у інших дітей – слабших за себе, або навіть погоджуються на статеві стосунки за виплату. Безхатні діти вибирають місця проживання, куди інші не мають доступу або можливості перебувати, такі як сміттєзвалища, каналізаційні труби, дахи або занедбані підвали та інші віддалені місця. Ці неповнолітні бездомні часто переїжджають з одного місця проживання на інше. Дослідження, проведене Д.О. Назаренком, показало, що серед основних причин покидання дітьми свого місця проживання є складні життєві обставини (54,5%), систематичні самовільні виїзди (31,2%), насильство в родині, спрямоване на близьких та рідних таких дітей (10%), а також насильство в родині безпосередньо стосовно самих дітей (4%).

Згідно з даними генеральної прокуратури України за 2022 рік, органи внутрішніх справ зафіксували 310 випадків злочинів, вчинених неповнолітніми за участю дорослих. У кожній організованій злочинній групі зазвичай присутній неповнолітній, який часто належить до категорії "діти вулиці". Вони виконують різні завдання, отримані від дорослих, такі як відкриття квартири, відволікання уваги та інші. Бездомні діти легко піддаються на маніпуляції, оскільки в них існує переконання за відсутності кримінальної відповідальності за свої дії, а також вони відчувають страх перед старшими товаришами.

Висновки до розділу 2

Отже, після вивчення проблематики соціального сирітства в Україні можна зробити певні висновки. Важливо, щоб держава забезпечила ефективні умови для функціонування системи захисту прав дітей та гарантувала необхідні соціальні та правові гарантії через впровадження відповідних спеціальних програм підтримки даної категорії суспільства. Серед основних чинників, що спонукають до виникнення соціального сирітства в Україні, можна виокремити

воєнні конфлікти, соціальні потрясіння, руйнування моральних основ сім'ї та інші негативні явища. Для покращення ситуації існування інституту сім'ї, необхідно розуміти причини виникнення соціального сирітства та активно впроваджувати соціальні програми для підтримки сучасних сімей у складних життєвих обставинах.

Таким чином, важливо, щоб відповідні органи державної влади оперативно та ефективно впроваджували у свою діяльність програми які, передусім, запобігатимуть виходу дітей на вулиці та сприятимуть їхньому поверненню в родини та сім'ї. Оскільки майбутнє кожної дитини та загальний розвиток суспільства значною мірою залежать від того, як держава враховуватиме потреби, проблеми та права її молодих громадян.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ТА СПОСОБИ ПОДОЛАННЯ ЯВИЩА СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

3.1. Особливості практики подолання проблеми соціального сирітства дітей та профілактична робота із сучасними кризовими сім'ями

Розвиток та вдосконалення системи опіки над дітьми-сиротами та дітьми без батьківського виховання і догляду є однією з найважливіших складових соціальної стратегії України, оскільки щороку приблизно 8 тисяч дітей залишаються без належного догляду батьків. У період з 2003 по 2009 роки кількість таких дітей збільшувалася (з 96,1 тис. у 2003 році до 100,7 тис. у 2009 році); проте, подальші дані показують тенденцію до зменшення цього показника. Вже на початку 2012 року кількість дітей-сиріт та безбатьківних дітей (95 956 осіб) була меншою, ніж у 2003 році, а в першому півріччі 2013 року - 91,7 тисяч осіб, з них майже 80% мають живих батьків. До 2022 року дана тенденція продовжувалась та станом на 2022 рік дітей даної категорії було 68 341 особа.

Для забезпечення стійких позитивних змін та подальшого розвитку системи національного усиновлення та сімейного влаштування, у 2012 році були ухвалені Національна стратегія протидії соціальному сирітству на період до 2020 року та План заходів з її впровадження[4]. Очікується, що до 2015 року кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зменшиться на 10 тисяч осіб. План також передбачає скорочення кількості дітей, які перебувають у виховних установах, та підвищення ефективності роботи державних органів та соціальних служб. Особлива увага зосереджується на вчасному виявленні сімей, що опиняються у складних життєвих обставинах, та наданні їм якісних соціальних послуг.

Протягом 2020-2023 років було активно здійснено заходи з розвитку системи підтримки для сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, та з профілактики розриву сімейних зв'язків. Суттєво підвищено рівень

соціального захисту дітей-інвалідів підгрупи «А» (з найтяжчими патологіями), а також дітей-інвалідів, які знаходяться під опікою або піклуванням. Зокрема, було створено та діє 78 відділень денного догляду за такими дітьми, що дозволяє їх батькам працювати протягом дня та уникнути передачі дитини до спеціалізованих інтернатних установ, зберігаючи при цьому дитячо-батьківські стосунки. Також спостерігається розширення регіональної мережі соціальних центрів матері та дитини для підтримки вагітних жінок та матерів з дітьми у складних життєвих обставинах. На початок 2014 року в Україні функціонує 20 таких центрів, що сприяє зниженню рівня відмов від новонароджених дітей у пологових будинках.

У питаннях розвитку сімейних форм виховання та національного усиновлення в Україні спостерігається визнаний успіх та значні досягнення. Політика країни у цьому напрямку заслуговує на високу оцінку, яку підтверджують міжнародні експерти. За останні роки кількість дітей-сиріт, які знаходять новий дім у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу (далі ДБСТ) стабільно збільшується.

У результаті впровадження та підтримки сімейних форм виховання, на початок 2020 року вже 85% дітей-сиріт та дітей, які за різними причинами втратили батьківське піклування, знаходяться під опікою сімей: опікунів, піклувальників, у прийомних сім'ях, чи в ДБСТ (що становить 77 131 дитину). Зокрема, всі діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, у віці до трьох років знаходяться у сімейних формах виховання або були всиновлені. Упродовж 2019 року було всиновлено, взято під опіку або влаштовано у прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу приблизно 16 тисяч дітей.

На початку 2014 року в Україні діє 4199 прийомних сімей, де виховуються 7579 дітей, а також 881 дитячий будинок сімейного типу, де знаходять дім 5890 дітей; загалом в прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу перебуває 14,3% всіх дітей відповідних категорій. Варто зауважити, що 2013 рік був активним щодо розвитку сімейних форм виховання. За даний рік було створено 164 дитячих будинки сімейного типу, а також влаштовано у сімейні форми

виховання 2488 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (це найкращий показник за всі попередні роки).

Продовжуючи пріоритетну лінію державної політики, в Україні надається активна підтримка усиновленню дітей із числа сиріт та тих, що втратили батьківське піклування. Впровадження Стратегії профілактики соціального сирітства у 2012 році та включення показників усиновлення до соціального рейтингу регіонів сприяли зростанню кількості усиновлених дітей. У 2012 році було усиновлено 2016 дітей (що на 231 більше, ніж у 2010 році), а вже у 2013 році - 2499 дітей, з них громадяни України усиновили 1831 дитину (що складає 73,2% від загальної кількості усиновлень).

У цілях забезпечення сімейного влаштування дітей акценти були зміщені від пошуку дитини для батьків до пошуку сім'ї для дітей. Це сприяло переорієнтації сімей з майже виключного усиновлення новонароджених (яке становило близько 90% у 2006 році) на старших дітей. Тепер усиновлення дітей віком від 5 років є нормою, а також поступово розвивається усиновлення дітей віком від 7 років та дітей з особливими потребами здоров'я. Приблизно 20% потенційних усиновлювачів готові виховувати двох-трьох дітей, що поліпшує стан влаштування братів і сестер, які не можуть бути розлучені.

Проте, усиновлені діти часто опиняються менш захищеними соціально, ніж ті, що перебувають в ДБСТ та прийомних сім'ях. Це пов'язано з обов'язком збереження таємниці усиновлення, що порушує права усиновлених та суперечить міжнародним стандартам. Наявність таємниці усиновлення унеможливує ефективний контроль за вихованням дітей та у їх нових сім'ях. І хоча вже у 2012 році було запропоновано законопроект щодо скасування таємниці усиновлення та внесення відповідних змін до законодавства, він досі залишається нереалізованим.

На 1 січня 2014 року за межами України проживає 21,6 тисячі усиновлених дітей, які походять із числа сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Ця кількість включає 8,2 тисячі дітей у США, 6,2 тисячі в Італії, 3,1 тисячі в

Іспанії, 1,3 тисячі в Франції та 907 дітей в Ізраїлі. Завдяки розвитку вітчизняної системи сімейного влаштування для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, кількість міжнародних усиновлень щорічно зменшується приблизно на 20%. Наприклад, у 2012 році іноземці усиновили 806 дітей (що на 396 менше, ніж у 2010 році), а вже у 2013 році – 668 дітей.

Українські громадяни здебільшого усиновлюють дітей віком до 6 років. Шансів на усиновлення в Україні майже не мають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, інфіковані ВІЛ або хворі на синдром Дауна, неврологічні чи інші серйозні захворювання. Це означає, що такі діти, які перебувають у дитячих будинках-інтернатах, ризикують потрапити до спеціалізованих психоневрологічних інтернатів для дорослих, що фактично означає скорочення їхнього терміну життя та погіршення його якості. Іноземні громадяни всиновлюють дітей віком від 5 до 17 років, зокрема тяжко хворих (зазвичай це діти із синдромом Дауна, вродженими вадами серця або ВІЛ-інфіковані), забезпечуючи їм поліпшення якості життя, ефективну абілітацію та розвиток. Однак присутність усиновленої дитини в сім'ї іноземних громадян потребує контролю з боку української держави з метою захисту її прав та інтересів.

В Україні діє широка мережа інтернатних закладів різних типів - 967 закладів, що були сформовані ще за радянських часів і мають загальну місткість на 153,8 тис. місць. У цих закладах наразі перебуває 117,6 тис. дітей, при тому що лише 13 тисяч із них є сиротами. Ці заклади функціонують під керівництвом Міністерства освіти і науки, Міністерства охорони здоров'я та Міністерства соціальної політики. Діти, які перебувають в інтернатах, розподіляються так: у загальноосвітніх закладах (МОН) - 38%, спеціальних - 31%, санаторних - 13%, для обдарованих дітей (МОН) - 5%, будинках-інтернатах (МСП) - 5%, дитячих будинках (МОН) - 3%, будинках дитини (МОЗ) - 3%, та в інших закладах - 2% дітей.

Загальний обсяг фінансування інтернатних закладів становить 5,7 млрд грн щорічно, але тільки 14% цієї суми (789 млн грн) витрачається на прями потреби

утримання дітей, такі як харчування, одяг, взуття та ліки. 66% фінансування спрямовується на зарплату персоналу, а решта коштів - на утримання самих установ. При цьому, заповненість інтернатних закладів коливається від 15% до 70%.

Ця проблема не стосується закладів для обдарованих дітей, які майже повністю заповнені (93%), а деякі навіть перевантажені. Проте, не збільшуються кількість нових закладів для обдарованих дітей, і наявні школи не адаптуються для потреб родин з дітьми зі спеціальними здібностями. Замість цього, інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (кількість яких формально зменшується завдяки влаштуванню дітей у сімейні форми виховання), безпідставно перетворюються у спеціальні заклади для дітей із вадами психічного розвитку. Це відбувається, незважаючи на те, що забезпечення дітям затримкою психічного розвитку ефективної допомоги в інтернаті є неможливим. Навіть більше, перебування в інтернаті часто призводить до формування розумової відсталості та соціально-педагогічної занедбаності у дітей зі збереженим інтелектуальним розвитком.

Багато дітей знаходяться в інтернатних закладах через те, що їхні батьки не можуть забезпечити їх потреби через хворобу, бідність або безробіття. Для багатьох батьків розміщення дитини в спеціалізованих закладах стає єдиною можливістю забезпечити належний догляд, освіту та утримання. Але система виховання в таких закладах не забезпечує належних умов для повноцінного розвитку дитини, порушуючи її права на якісну освіту та утримання відповідно до її інтересів і можливостей.

Здійснення підтримки сімей на рівні їхнього проживання має за мету запобігання розриву сімейних зв'язків та уникнення виникнення соціального сирітства. Діяльність інтернатних закладів обласного рівня, хоча і важлива, проте має обмежену ефективність. Тому зростає необхідність у вчасному виявленні сімей, що перебувають у складних життєвих ситуаціях, та наданні їм комплексних соціальних послуг на місці проживання. Це включає забезпечення доступу до освіти, послуг денного догляду та інших.

З іншого боку, зростання та виховання дітей у сімейних умовах породжує потребу у фаховій підтримці сімей, які виховують усиновлених чи прийомних дітей. Тому важливим стає наявність системи, яка надає підтримку сім'ям на рівні територіальної громади. У червні 2012 року була розпочата робота мережі фахівців з соціальної роботи (ФСР), які мають завдання виявляти кризові сім'ї, оцінювати їхні проблеми та ресурси, надавати психологічну та правову допомогу, сприяти в працевлаштуванні та оформленні необхідних документів. Протягом 2012-2013 років були розроблені та затверджені документи, що регулюють кваліфікаційні вимоги до фахівців, проведено навчання та підвищення кваліфікації спеціалістів, а також розроблено механізм соціального замовлення для організацій недержавного та приватного секторів.

Відзначимо, що існує деяка невірна думка про те, що фахівці з соціальної роботи дублюють роботу фахівців територіальних центрів соціального обслуговування громадян. Насправді, фахівці цих центрів надають певний обсяг послуг громадянам, які не можуть обслуговувати себе самостійно та потребують додаткової допомоги. Фахівці з соціальної роботи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді – це спеціалісти, які мають необхідну кваліфікацію та спеціалізуються на роботі з сім'ями та дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах. Вони організують допомогу сім'ям та дітям, взаємодіють з іншими структурними підрозділами місцевих органів влади та здійснюють соціальний супровід сімей та дітей у складних ситуаціях.

Важливим напрямом сучасної соціальної роботи – це профілактична робота із кризовими сім'ями, що опинилися у складних життєвих обставинах та в яких існують наступні причини виникнення даної проблеми:

1. Батьки ухиляються від виконання батьківських обов'язків чи виконують їх неналежним чином, що зумовлено проблемами стану здоров'я (залежностей) тощо;
2. Батьки не мають можливості забезпечити належного утримання, виховання та догляду за дитиною, у тому числі, є безробітними;

3. Сім'ями або саодинокими матерями, які мають ризик відмовитися забрати дитину з пологового відділення або іншого медичного закладу;
4. Сім'ями, в яких виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування або тимчасово влаштовані діти, які залишилися без піклування батьків або осіб, що їх замінюють;
5. Триває процес розлучення батьків, вирішення спорів між батьками щодо місця проживання дітей та способів і участі батьків, які розлучилися, у вихованні дітей;
6. Батьки є трудовими мігрантами та з сім'ями, діти в яких виховуються в інтернатних закладах;
7. Одна або декілька дітей вилучені за рішенням суду без позбавлення батьків батьківських прав та сім'ї, в яких батьки позбавлені батьківських прав відносно своїх дітей і існують юридичні підстави ініціювати поновлення батьків у правах;
8. Батьки або один із них чи діти або одна із них мають інвалідність;
9. Вчиняється насильство або існує реальна загроза його вчинення;
10. Проживають особи, в тому числі діти, які постраждали від торгівлі людьми;
11. Проживають особи (у тому числі діти), звільнені з установ виконання покарань, засуджені без позбавлення волі, перебувають під слідством чи на обліку, як правопорушники;
12. Діти вчасно не приступають до навчання тощо.

Описані кризові групи не є клієнтами територіальних центрів соціального обслуговування. Крім того, фахівці з соціальної роботи працюють за сучасними методиками, які ґрунтуються на оцінці потреб дитини, сім'ї та молодої людини. Вони проводять аналіз матеріальних та побутових умов сімей за їх згодою, ретельно планують стратегії соціальної роботи і надають супровід сім'ям.

Враховучи здійснені напрацювання, в Україні необхідно забезпечити наступність державної політики у сфері забезпечення прав дітей та неухильно виконувати:

- Указ Президента України № 312/2013 від 01.06.2013 р. «Про додаткові заходи із забезпечення гарантій реалізації прав та законних інтересів дітей»;

- Доручення Президента України від 27.03.2013 р. «Щодо заходів для розвитку дітей та підтримки сімей з дітьми»;

- Указ Президента України № 609/2012 від 22.10. 2012 р. «Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року», зокрема шляхом:

- надання якісних соціальних послуг для збереження родини, попередження вилучення дитини з сім'ї, недопущення позбавлення батьківських прав;

- забезпечення найкращих інтересів та захисту прав дитини шляхом надання їй статусу «дитини-сироти», «дитини позбавленої батьківського піклування», якщо не вдалось зберегти біологічних батьків для дитини;

- реалізації зобов'язань щодо влаштування максимального числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у нову сім'ю (усиновлення, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, опіка).

- Доручення Президента України від 01.10.2012 р. «Щодо поліпшення захисту прав та законних інтересів дітей»;

- Указ Президента України № 1163/2011 від 16.12.2011 р. «Про питання щодо забезпечення реалізації прав дітей в Україні»;

- Доручення Президента України від 22.07.2013 року «Щодо поліпшення соціальної підтримки дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування та дітей із сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, створення умов реалізації права дітей на виховання в сім'ї» (про центри соціальної підтримки дітей і сімей).

1. Щодо розвитку сімейних форм виховання та національного усиновлення в Україні необхідно:

- розширювати надання послуг соціального супроводу жінкам, які мають ризику відмови від дитини у пологовому будинку, з метою попередження соціального сирітства;

- продовжувати активну роботу щодо влаштування таких дітей у сімейні форми виховання (усиновлення, опіка, піклування).

Висновки до розділу 3

Варто підкреслити, що у контексті розглянутих питань важливо зберегти ефективну систему соціального захисту населення, зокрема шляхом збільшення фахівців із соціальної роботи. Скорочення таких кадрів може призвести до погіршення соціальної ситуації та позначитися на добробуті і добрій самопочутті сімей, особливо у вразливих групах населення. Крім того, це порушує принципи міжнародних конвенцій та стандартів щодо прав людини, особливо дітей та вразливих категорій. Такий крок може відвести систему соціального захисту назад у часі та підірвати реформи, спрямовані на розвиток і покращення якості життя населення. Тому необхідно знайти компроміс між бюджетними витратами та соціальними потребами, щоб забезпечити стабільність і збереження системи підтримки тих, хто потребує допомоги. Збереження кваліфікованих фахівців з соціальної роботи є ключовим для забезпечення якісної та ефективною соціальною підтримки сімей і вразливих категорій населення. Скорочення їхньої кількості може призвести до загострення проблем, пов'язаних з дитячими сиротами, сім'ями у складних життєвих обставинах та іншими вразливими групами. Такі дії уряду можуть також протистояти принципам гуманітарності та соціальної справедливості.

У практиці важливо розвивати програми та ініціативи, спрямовані на уникнення негативних наслідків для дітей із кризових сімей. Це включає в себе

надання психологічної та правової підтримки, забезпечення доступу до освіти та медичних послуг, а також створення умов для стабільного розвитку дитини в сімейному оточенні.

Профілактична робота з кризовими сім'ями передбачає виявлення їх проблем та ресурсів, надання практичної допомоги та сприяння у вирішенні конфліктів. Зокрема, важливо стимулювати участь сімей у різноманітних програмах соціальної підтримки та розвитку, спрямованих на підвищення їхнього благополуччя та забезпечення сталого виховання дітей.

У цьому контексті важливо підтримувати інститути соціальної роботи та забезпечити їх ефективну роботу на рівні територіальних громад. Це передбачає збільшення кількості кваліфікованих фахівців, впровадження сучасних методик та практик соціальної роботи, а також розвиток програм підтримки сімей та дітей у складних життєвих ситуаціях.

Отже, успішне подолання явища соціального сирітства вимагає комплексного підходу, спрямованого на підтримку сімей та забезпечення їхнього благополуччя.

ВИСНОВКИ

Соціальне сирітство є складною та різноаспектною проблемою, що виникає в результаті різноманітних чинників та враховує зокрема: економічні, соціальні та політичні. Дослідження показують, що бездомність та відсутність стійкої сімейної підтримки мають серйозні наслідки для дітей та суспільства в цілому.

У дипломному дослідженні також виявлено твердження, що ефективно подолання проблеми соціального сирітства потребує комплексного підходу та співпраці різних галузей суспільства, враховуючи урядові та неурядові організації, громадські організації, а також міжнародних партнерів.

Крім того, варто відзначити необхідність звернення уваги нашої держави на індивідуальні потреби та зміст життя кожної сім'ї та кожної дитини для розроблення ефективних рішень для кожного конкретного випадку.

Дослідження підтверджують, що існує необхідність постійного моніторингу та оновлення підходів до подолання проблеми соціального сирітства відповідно до змін у суспільстві та нових викликів з якими вони зустрічаються. Тільки такий підхід може забезпечити сталий прогрес у цьому напрямку.

Після аналізу науково-теоретичного аналізу вітчизняних та зарубіжних літературних джерел психолого-педагогічної, філософсько-наукової літератури з проблематики дослідження та їх обговорення визначено, що соціальне сирітство є серйозною проблемою в українському суспільстві, яка має багатоаспектний характер та впливає на багато сфер життя дітей та суспільства в цілому. Умови сучасного життя, соціально-економічні чинники, військові конфлікти та інші чинники сприяють загостренню цієї проблеми. Спостереження за практикою вирішення проблеми соціального сирітства та профілактичної роботи із кризовими сім'ями показують, що важливою складовою успішного подолання цього явища є комплексний підхід та система соціальної підтримки. Націленість на розвиток програм інтеграції та підтримки сімей, забезпечення

доступу до освіти, медичних та психологічних послуг є ключовими у цьому процесі.

Отже, на сьогодні важливим є визначення ключових напрямків у подоланні соціального сирітства, створення інтегрованих програм підтримки кризових сімей, розвиток мережі соціальних служб та співпраця між усіма зацікавленими сторонами. Важливо, щоб держава забезпечила ефективні умови для функціонування системи захисту прав дітей та гарантувала необхідні соціальні та правові гарантії через впровадження відповідних спеціальних програм підтримки даної категорії суспільства. Поміж іншого, необхідно розглянути впровадження в законодавство механізмів, спрямованих на захист дітей, що опинилися в складних життєвих обставинах через втрату батьків або неможливість отримати належну сімейну підтримку. Визначення та захист їхніх прав є важливим кроком у будівництві справедливого та гуманного суспільства, де кожна дитина має можливість на стабільне і гідне життя та розвиток.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анселен Ж. Франція: соціальні послуги / Соціальна робота в Україні: теорія і практика. — 2013. 204—219 с.
2. Діти і війна в Україні: про становище дітей із сімейних форм виховання та інституційних закладів. UNICEF. Київ, 2022. URL: [https://www.unicef.org/ukraine/media/26731/file/UNICEF CiAC-monitoring%20report.pdf](https://www.unicef.org/ukraine/media/26731/file/UNICEF_CiAC-monitoring%20report.pdf) (дата звернення: 08.05.2023).
3. Емішянц, О.Б. Особливості соціально-психологічної адаптації особистості. Науковий вісник ХДУ Серія Психологічні науки, 1(4), 2019. 119—120 с.
4. Закон України « Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року. № 2229-VIII
5. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2018. С. 13.
6. Зілковська, Л.М. Правове регулювання влаштування дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Часопис Хмельницького університету управління та права «Університетські наукові записки», 2017. 127—129 с.
9. Конституція України - 254к/96-ВР, чинний, поточна редакція — Редакція від 01.01.2020, підстава - 27-ІХ.
10. Котикова О.І. Доходи населення як основний індикатор рівня життя в умовах євроінтеграції / О.І. Котикова, А.О. Краснюк, В.С. Кавецька // Економіка та держава. – 2017. 28–33 с.
11. Котикова О І. Імплементация европейского досвіду соціальної інклюзії як елементу соціальної регіональної політики / О.І. Котикова, М.М. Бабич // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2017. – №9. – URL : <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1118>

12. Лопатченко І. М. Сутність соціального сирітства та його профілактика в державному управлінні: Теорія та практика державного управління. – 2014. – Вип. 2(45). – URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2014-2/doc/2/07.pdf>

13. Лялюк, Г.М. Психологічні особливості соціалізації підлітків в умовах родинної деривації. (Дис. канд. психол. наук). Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Дрогобич, 2017. 240–265 с.

14. Ображей, О.М. Дитинство як об'єкт соціологічного вивчення. Соціологічний альманах, 3, 2017. 358–362 с.

15. Овчарова Л. М. Сирітство в Україні як соціальна проблема та шляхи її вирішення. Вісник Приазовського державного технічного університету Reporter of the Priazovskyi State Technical University: зб. наук. праць. ДВНЗ «ПДТУ». Маріуполь, 2019. 45–49 с.

16. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки : монографія / О. Ф. Новікова, О. Г. Сидорчук, О. В. Панькова [та ін.] / Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ; НАН України? Інститут економіки промисловості . — К. ; Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. — 184 с. — ISBN 978-617-644-037-6.

17. Удовенко, Ю.М. Вплив несприятливих умов соціалізації на психічний розвиток дитини. (Дис. канд. психол. наук). Київ, 2017. 260 с.

18. Чепіль, О. Педагогічні ідеї Германа Гмайнера в опікунській системі Польщі. Людинознавчі студії : зб. наук. пр. Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 23, 2017. 254–265 с.

19. Шевцова М. «Євросироти»: з чим стикаються діти українських трудових мігрантів. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/05/4/22400>

20. Ярмолинська І. В. Аналіз зарубіжного досвіду реформування системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 2. С. 155

21. Christopher C, Umemura T, Mann T, Jacobvitz D, Hazen N. Marital quality over the transition to parenthood as a predictor of coparenting. Journal of Child and

Family Studies. 2015 Dec 1;24(12):3636-51. <https://doi.org/10.1007/s10826-015-0172-0>

22. Common European Guidelines on the Transition from Institutional to Community-based Care (2012). URL: <https://deinstitutionalisationdotcom.files.wordpress.com/2017/07/guidelines-final-english.pdf> (дата звернення: 08.05.2023).

23. Deinstitutionalisation of Europe's Children: Questions and Answers. URL: https://www.openingdoors.eu/wp-content/uploads/2017/12/_QA_07122017.pdf (дата звернення: 08.05.2023).

24. Nar, Cansu. 2020. Orphan Report. Research. Insamer. (accessed 23 June 2021).3. Shevtsova, Maryna. 2017. "Ievrosyroty": z chym stykaiutsia dity ukrainskykh trudovykh mihrantiv ["Euro-orphans": What do Children of Ukrainian Labour Migrants Have to Cope With]. Ukrainska Pravda. (accessed 23 June 2021).

25. Nolvi S. Karlsson L. Bridgett DJ. Pajulo M. Tolvanen M. Karlsson H. Maternal postnatal psychiatric symptoms and infant temperament affect early mother-infant bonding. *Infant Behavior and Development*. 2016; 43:13-23. <https://doi.org/10.1016/j.infbeh.2016.03.003> PMID:27054496

26. Opening Doors for Europe's Children Working Paper «Deinstitutionalisation and quality alternative care for children in Europe – Lessons learned and the way forward», 2014. OHCHR, The rights of Vulnerable Children under the Age of Three. Ending their Placement in Institutional Care. URL: https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/di_lessons_learned_web_use.pdf (дата звернення: 08.05.2023)

27. Slovo i dilo. 2021. Trudova mihratsiia: skilky ukraintsiv pratsiuvaly za kordonom v 2019- 2021 rokakh [Labor Migration: skills of Ukrainians Working Abroad in 2019–2021]. (accessed 23 June 2021).

28. UNGA, Resolution adopted by the General Assembly on 18 December 2019. 74/133. Rights of the child, United Nations General Assembly, New York, 2020. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3848250> (дата звернення: 08.05.2023).

29. UNICEF (2010) At Home or in a Home?: Formal Care and Adoption of Children in Eastern Europe and Central Asia. P. 52.

30. 15 years of De-Institutionalization Reforms in Europe and Central Asia. Key results achieved for children and remaining challenges. URL: https://www.unicef.org/eca/sites/unicef.org.eca/files/201811/Key%20Results%20in%20Deinstitutionalization%20in%20Europe%20and%20Central%20Asia_0.pdf (дата звернення: 08.05.2023).